

Mária Mihálechová

Didaktické pomôcky v článkoch časopisu "Dom a škola" (1885-1897)

Kultura i Wychowanie 3, 10-29

2012

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Didaktické pomôcky v článkoch časopisu „Dom a škola“ (1885-1897)

Mária Mihálechová

Bratislava, Slovensko

majka.mihalechova@gmail.com

Kľúčové slová: slovenské školstvo v Uhorsku, učebné predmety, učebné pomôcky

Pod pojmom „didaktické - učebné pomôcky“ rozumie súčasná odborná terminológia *všetky prostriedky, ktoré slúžia k názornosti vyučovania a umožňujú dokonalejšie, rýchlejšie a komplexnejšie osvojenie učiva*¹. Inak povedané – sú to pomôcky, ktorých poslaním je uľahčovať učiteľovi proces vyučovania a žiakovi proces učenia sa. Súčasná škola má k dispozícii celú škálu tak didaktických pomôcok, ako aj didaktickej techniky, či iných materiálnych prostriedkov výučby.

V nasledujúcom príspevku sa vrátíme o viac ako celé storočie späť. Prostredníctvom článkov publikovaných v slovenskom pedagogickom časopise *Dom a škola* sa pozrieme nielen na to, akými **učebnými pomôckami** disponovali vtedajší „učbári“, ale stručne priblížime stav slovenského školstva v podmienkach Rakúsko-Uhorska, v období rokov 1885-1897 – teda v čase vydávania časopisu.

1 E. Petlák (1997). *Všeobecná didaktika*. Bratislava, Iris, s. 150.

Mária Mihálechová, PhD., pôsobí na Pedagogickej fakulte Univerzity Komenského. Venuje sa najmä dejinám školstva a pedagogiky, predmetom jej vedecko – výskumnej činnosti sú hlavne slovenskí pedagógovia 20. storočia.

Skôr ako sa budeme venovať téme, aspoň krátko predstavíme periodikum, z ktorého sme čerpali.

Časopis vychádzal pravidelne ako mesačník. Jeho hlavným redaktorom bol učiteľ, ľudovýchovní pracovník, publicista Karol Salva (1949-1913). Ten, v prvom čísle zdôvodňuje pohnútky vedúce k založeniu *vychovateľského časopisu pre rodičov a učiteľov*, jeho poslanie a zámery, týmito slovami: *Jako nikdy, tak za našej doby badáme utešený ruch na poli vychovateľskom, záujmy paedagogické zaujaly zaslúžene miesto vo verejnom živote. I vo vlasti našej všetky väčšie menšie národy honosia sa pomerne bohatou paedagogickou literatúrou: len my Slováci nemáme ani jedného vychovateľského časopisu. A ponevác každý národ jedine výchovou vyviazol z hmotnej i duševnej biedy i úlohou všetkých nás nech je: vychovávať národ svoj v duchu kresťansko-národnom v národ vzdelený, mravný, upovedomelý. Učiteľ v škole, v dome otec, mat' a každý človek výchovou vlastnou, svojich detí, sverenej mládeže je vychovateľom národa. ... Dom a škola, bodaj by kráčaly ruka v ruke. O to pečovať, aby staly sa nepremoženými hradbami našimi, bude úlohou časopisu*².

Vychádzajúc z obsahovej štruktúry časopisu – počnúc prvým – končiac posledným ročníkom, môžeme konštatovať, že snaha hlavného redaktora – synteticky spájať domácu výchovu so školskou, kresťanskú s národnou, bola realizovaná dôsledne, no zároveň čitateľsky zaujímavá – a v mnohých prípadoch až nadčasovo. **Články úvodné a vychovateľské** – boli zamerané na výchovu v celej

2 Salva K. (1885), „Dom a škola“, vol. 1, no. 1, p. 2.

šírke – z pohľadu historického, náboženského, osvetového, zdravotníckeho, rodinného, školského. **Články praktické** - ktorých autormi boli takmer vo väčšine prípadov učители z praxe – prinášali konkrétne skúsenosti z vyučovania jednotlivých predmetov (napr. *Jako ja vyučujem v ľudovej škole slohu, Počtovanie s desatinnými zlomkami metrických mier* a pod.). Pravidelnou rubrikou boli tiež **Životopisy** (orientované na domácich, ale aj svetových dejateľov). **Literárne úvahy** informovali o slovenských a českých knižných novinkách – školsko-výchovného, ale aj zdravotníckeho či osvetového charakteru. Rubrika **Obzor paedagogický** - bola prehľadom pedagogických časopisov vydávaných v krajinách monarchie – Srbsko, Česko, Sedmohradsko, Dalmácia a pod., ale zároveň pravidelne prinášala prehľad o obsahu vtedajších maďarských pedagogických periodík.

Zprávy spolkov a porád učiteľských – informovali o konaní, programoch a záveroch učiteľských porád z jednotlivých slovenských žúp. Diskusno-informačný charakter mala v prvých ročníkoch rubrika **Beseda**, neskôr nahradená niečím ako fejtón (**Feuilleton**). Zaujímavý obsah prinášali **Krátke zprávy** - ktoré by sme mohli označiť prívlastkom „všeličo, alebo pele-mele“ – niekedy úsmevné, inokedy smutné – v každom prípade raritné informácie zo všetkých kútov sveta, a rôznych oblasti spoločenského života (slangovo ich môžeme označiť pojmom „pikošky“).

Prispievateľmi – okrem hlavného redaktora, boli také osobnosti slovenského spoločenského a kultúrneho života ako: Anton Bielek, Matej Bencúr, Michal Bodický, Mieroslav Kovalevský, Jozef Maliak, Drahotín Makovický, Ján Zigmundík, Rehor Uram Podtatranský, Terézia Vansová, Ivan Branislav Zoch, Stanislav Zoch, Andrej Ursík, A.P. Zátarecký. Medzi pravidelných prispievateľov patrilo aj odborný učiteľ meštianskej školy vo Fre-

nštáte na Morave, Karol Kálal, ktorý - v poslednom trinástom ročníku – prijal *spoluredaktorstvo*, čomu sa Karol Salva veľmi tešil³.

Hoci časopis bol na Slovensku v uvedenom období jediným slovenským periodikom podobného zamerania, na domácej pôde mal - vzhľadom k nízkemu počtu odberateľov - nemalé existenčné problémy. Pozitívne ohlasy naň však pravidelne prichádzali z Čiech, a istým spôsobom potvrdzovali jeho vysoký kredit. Dokonca ... *p. V. Ptáček, profesor na seminari čáslavskom odporučil časopis v „Komenskom“* (č. 15.)...⁴.

Prvé dve čísla prvého ročníka vyšli v náklade 2000 výtlačkov – ako hovorí hlavný redaktor – *rozposlali ich po Slovensku zdarma*. Za stálych odberateľov sa potom prihlásilo 885 záujemcov – z nich 385 odberateľov odoberalo časopis pol roka zdarma – čo sa samozrejme prejavilo na nedostatočnom finančnom krytí nevyhnutných nákladov spojených s jeho vydávaním. Celkový sumár prvého ročníka v tomto smere ešte nehodnotí finančnú situáciu ako kritickú, no s postupným vydávaním ďalších čísiel, sa rozdiel medzi príjmami od odberateľov a výdavkami spojenými s tlačou a distribúciou časopisu zväčšujú, a postupne spôsobujú Karolovi Salvovi nemalé problémy.

Dôkazom toho je aj jeho článok publikovaný v prvom čísle tretieho ročníka – v ktorom ... *prosí všetkých veľactených odberateľov tohto časopisu, aby nám predplatky svoje – aspoň polročne – hľadeli čím skorej doposlať. Pretože tohto roku nám je náš časopis nemožno na úver posielat', lebo tlačiareň, pre neporiadne platenie, ktoré sme my zaiste nezavinili, vypovedala nám tiež tlačenie na úver, a každé číslo bude nám posielat' na dobierku. Jesliže Vám, drahí bratia učitelia, velebné duchovenstvo, rodičia*

3 Idem, „Dom a škola“, vol. 13, no.1, p. 2.

4 Idem, „Dom a škola“, vol. 1, no. 12, p. 384.

*a priatelia osvety národnej a výchovy kresťanskej, na tom záleží, aby časopis náš mohol i ďalej vychodiť, ráčte sa ho zaujať: len riadnym platením možno nám je vo vydávaní pokračovať. My nemáme podpory veľkodušnej a nikade ani pol krajciara, jedine ten predplatok, ktorý keď zasekne, hýbať sa nemôžeme. I na lanský rok ešte máme nedoplatkov vyše 400 zl. u pp. odberateľov – prosili sme, hrozili: neosožilo nič. Veliký účet v tlačiarni pomohla nám vyplatiť – pôžička. Ak už ani táto prosba nepomôže!*⁵.

Cena jednotlivého čísla v časopise nie je uvedená. Počnúc druhým, končiac deviatim ročníkom, ročné predplatné (vrátane poštovného) predstavovalo sumu 2 zl. 50 kr., polročné predplatné 1 zl., 25 kr., pomocní učitelia dostávali časopis za polovičnú cenu. Posledné tri ročníky cenu predplatného neuvádzajú. Faktom zostáva, že ekonomická stránka vydávania periodika bola – počas celej jeho existencie problematická. Pravidelne sa v ňom objavujú výzvy na zaslanie predplatného, resp. na zvýšenie počtu odberateľov. Napriek neustálym existenčným problémom, sa časopis udržal „pri živote“ – spomedzi všetkých slovenských pedagogických časopisov tohto obdobia - najdlhšie. Dôvody zániku nie sú v periodiku uvedené, posledným rokom vydania bol rok 1897. V piatom čísle (str. 151) práve tohto - posledného ročníka, však nachádzame oznam o úmrtí Emílie Salvovej (nekrológ napísal Karol Kálal). Môžeme sa iba domnievať, či neustále finančné problémy spojené s vydávaním časopisu, v kombinácii so stratou milovanej manželky, boli príčinou zániku časopisu. Fakt je ten, že pokiaľ posledné strany posledných čísiel vždy prinášali nielen sumár uplynulého obdobia, ale aj náčrt vízií do ďalšieho roka, tak v poslednom čísle posledného ročníka tieto – pravidelné úvahy hlavného redaktora úplne absentujú.

Tak ako sme v úvode avizovali – skôr ako sa budeme venovať didaktickým pomôckam, krátkym historickým exkurzom – aj prostredníctvom článkov v časopise *Dom a škola*, sa pokúsime načrtnúť stav uhorského školstva na konci 19. storočia.

Uhorské (a teda aj slovenské) školstvo v tomto období bolo organizované podľa zákonného článku č. XXXVIII/1868. Školský systém zahŕňal všetky stupne škôl – počnúc materskými - končiac vysokými. Nielen z viacerých oficiálnych prameňov, ale aj z obsahu mnohých článkov publikovaných v časopise *Dom a škola* sa môžeme dozvedieť, že stav školstva – najmä elementárneho – bol takmer katastrofálny. Stručne by sme ho mohli charakterizovať nasledovne: veľa školopovinných detí, málo školských budov (skôr improvizovaných prístreškov), nedostatok kvalifikovaných učiteľov, ich slabé hmotné zabezpečenie a z toho vyplývajúce práce iného charakteru (kvôli akému - takému dôstojnému živobytíu), organizačná a konfesijná roztrieštenosť.

Ak máme byť konkrétni – tak môžeme vychádzať z *XV. zprávy ministra kultu a všeobecnej osvety o stave školstva v školskom roku 1884-85* (uverejnenej v prvom čísle tretieho ročníka), kde sa dozvedáme, že v celom Uhorsku bolo:

2292052 školopovinných detí, ktoré navštevovali niektorú zo 16305 škôl, tie boli podľa zriaďovateľa takéto:

- Štátne (611)
- Obecné (1856)
- Katolícke (5347)
- Récko-sjednotené (2177)
- Récko-nesjednotené (1788)
- Kalvínske (2336)
- Evanj. augš. vyzn. (1434)

5 Idem, „Dom a škola“, vol. 3, no. 1, p. 29.

- Unitárne (45)
- Židovské (512)
- Privátne (168)
- Spolkové (31).

V týchto školách pôsobilo 23437 učiteľov, pričom škôl:

- s jedným učiteľom bolo 12807
- s 2 učiteľmi 2003
- s 3 učiteľmi 616
- so 4 učiteľmi 404
- s 5 učiteľmi 176
- so 6 učiteľmi 100.

Náukosdelnou (vyučovacou) rečou v nich bola:

- maďarčina v 8084 školách
- nemčina v 678 školách
- rumunčina v 2509 školách
- taliančina v 11 školách
- slovenčina v 1408 školách
- srbština v 283 školách
- chorvátština v 50 školách
- ruština v 416 školách
- s maďarčinou spolu ďalšie dve reči sa vyučovali v 2797 školách
- Okrem maďarčiny iné dve reči boli vyučované v 69 školách.

Zo všetkých škôl malo:

- Vlastnú budovu 14785
- Prenajatú budovu 1520

Učebných siení bolo 23443. Na jednu sieň pripadalo priemerne 70-71 školopovinných a 60-61 do školy riadne chodiacich detí. Ale z učebných siení len 45-62 % zodpovedalo všetkým zákonitým požiadavkám

a teda len 60-66% bolo zaopatrených primeraným a potrebným školským náradím. Vystrojenie škôl tiež cieľu zodpovedá. Všetky školy sú zaopatrené ku čítaniu a písaniu potrebnými stenovými tabuľami, 84,16% k vyučovaniu počtovedy, 97,76% k vyučovaniu zemepisu, 51,78% k vyučovaniu prírodných vied **potrebnými učebnými prostriedkami**⁶.

Týmto rozsiahlejším úvodom sa napokon dostávame k téme didaktických pomôcok – v správe označených pojmom **učebné prostriedky**. Na základe obsahovej analýzy všetkých čísiel časopisu *Dom a škola*, poukážeme na to, aké didaktické pomôcky používali vtedajší učitelia pri vyučovaní jednotlivých – zákonom stanovených predmetov, ako s nimi pracovali, ako ich vylepšovali a niekedy aj vyrábali.

V tejto súvislosti mám veľmi dobre poslužil článok učiteľa Jozefa Živeca (publikovaný na pokračovanie v celom štvrtom ročníku), kde sa okrem iného uvádza: *Každý z nás má vedomosť o tom, ktoré sú zákonom predpísané učebné predmety, vypíšem jich len k vôli tomu, aby som pri každom vykázal koľko hodín venujem do týždňa každému v škole:*

- Náboženské predmety - 4 hodiny
- Čítanie, písanie s realiami, mluvnica – 12 hodín
- Maďarská reč – 4 hodiny
- Počty a metrické tvary – 4 hodiny
- Spev, kreslenie, krásopis – 2 hodiny
- Telocvik – 1 hodina
- Ručné práce – 1 hodina
- Spolu 28 hodín⁷.

6 „Dom a škola“, vol. 3, no. 1, p. 21-28.

7 „Dom a škola“, vol. 4, no. 2, p. 68.

Zmienky o tom, aké **učebné pomôcky** boli súčasťou vyučovania jednotlivých predmetov elementárnej školy (v rokoch 1885-1897) nachádzame najčastejšie v článkoch učiteľov. Tie majú vo veľkej väčšine charakter prípravy na vyučovanie, resp. metodiky vyučovania konkrétneho predmetu, čo vyplýva pravdepodobne z toho, že cieľovou skupinou čitateľov boli učители (aj formálne sú zaradené v časti *články vyučovateľské*). V príspevkoch sú zahrnuté takmer všetky zákonom predpísané predmety, až na vyučovanie maďarčiny, telocviku a ručných prác. Podme sa teda pozrieť na to, aké **učebné pomôcky** boli súčasťou vyučovania hore uvedených *zákonom stanovených predmetov*.

Učebné pomôcky používané pri vyučovaní náboženských predmetov

Už pri charakteristike periodika sme uviedli, že cieľom hlavného redaktora a poslaním časopisu, bola syntéza rodinnej a školskej výchovy, v duchu kresťanskom a národnom. Prakticky v každom čísle – počas celej existencie časopisu môžeme nájsť články pretkané ideou kresťanstva a posilňovania slovenskej (ale aj slovanskej) národnosti a československej vzájomnosti. Ak sa zameriame iba na vyučovanie náboženských predmetov (ktorých učebná látka pozostávala z vyučovania *katechizmu, náboženských piesní – naspamäť a spievať, biblických dejov, modlitieb a cirkevného dejepisu*, tak môžeme konštatovať, že článkov tohto zamerania nie je v časopise veľa. Zväčša sú to metodiky vyučovania biblických dejín, resp. akési prípravy učiteľov na vyučovanie náboženstva. K takým článkom patria napr. *Biblické deje v I. triede elementárnej školy*⁸, *Jako sa má v nižších triedach pospolitej školy biblickým dejinám*

8 Autor uvedený len pod písmenom U, „Dom a škola“, vol. 1, no. 7, p. 206-201; no. 8, p. 247-248.

vyučovať?“, *Vyučovanie náboženstva v národných školách*¹⁰ a pod.

Ak by sme ich mali charakterizovať, tak by sme mohli povedať, že na príbehoch z biblických dejín (napr. stvorenie sveta, Eva a Adam, Kain a Ábel...) sú prostredníctvom rozprávania, alebo prostredníctvom dialógu (učiteľa a žiakov) vyučované aj také predmety ako *počty, živočíchopis, rastlinopis, prírodopis*. Pre ilustráciu uvedieme príklad, ako pri téme „Adam a Eva“ vyučoval učiteľ – ako sám uvádza - *prírodopis*:

Ako vychvaľoval had to jablčko? Že je na jednej strane červené, ako ružička, a na druhej strane žlté, ako vosk. – Či len jablčka bývajú červené a žlté? – Čo máme tu v škole červeného? Áno, tá šatka je červená. Aby tá šatka bola červenou, museli ju prv zabarviť na červeno. To, čím barvia, menuje sa barva. Aj vy ste už barvili. Nie? No, keď budete väčší, budete si barviť obrázky, mappy. Nie každá je červená alebo žltá. Sú aj iné barvy. Aká je táto tabuľa? No, to je čierna barva. A stena a krieda? Biela. Nebo je belasé. Tráva je zelená atď.

*Učiteľ môže prevziať ešte z mluvnice napr. muž, žena, osoba, vec: životná, neživotná; ten, tá, to*¹¹.

V tomto prípade učiteľ používal ako **didaktické pomôcky** reálne veci nachádzajúce sa v triede (jablko, šatka, tabuľa, krieda, mapa), resp. v okolí školy (kvet, tráva, nebo). S inými učebnými pomôckami sme sa v článkoch súvisiacich s vyučovaním náboženských predmetov nestretli.

Učebná látka náboženských predmetov zahŕňala aj vyučovanie náboženského spevu. Podobne ako články zamerané na biblické dejiny, aj príspevky o náboženskom speve sú v časopise

9 Čankovský, „Dom a škola“, vol. 4, no. 10, p. 305; 328-384; vol. 5, no. 1, p. 22, no. 6, p. 159-165, no. 10, p. 291-300

10 J. Z., „Dom a škola“, vol. 1, no. 1. p. 40-43.

11 U, „Dom a škola“, vol. 1, no. 7, p. 248.

uvedené ako príprava na vyučovanie, resp. ako metodický postup. Napríklad Karol Ruppeldt v článku „*O speve v pospolitej škole vôbec a o regulatívne piesní nábožných v evanj. školách zvlášť*“ píše nielen o význame vyučovania nábožných piesní, ale zároveň poukazuje na najčastejšie chyby, ktorých sa pri vyučovaní spevu učitelia dopúšťajú (neprimeranosť náročností piesní veku žiakov). Z **didaktických pomôcok** používaných pri vyučovaní náboženských piesní uvádza autor článku hudobné nástroje (husle, harmonium), no ak ich učiteľ k dispozícii nemá, radí mu na základe vlastnej skúsenosti - jednoduchú pomôcku, ktorú ...*už aj u nás vo sklepoch dostať kúpiť už či ladičku (po nemecky Stimmgabel), alebo ešte lepšie a lacnejšie malú štyri centimetre dlhú trúbelku*¹², vhodnú nielen na trúbenie, ale aj vyťukávanie taktu.

Okrem uvedených učebných pomôcok autor odporúča ešte používanie tzv. *regulatívov piesní nábožných*, ktoré by sme mohli charakterizovať ako písomný návod nácviku jednotlivých tónov pre jednotlivé žiacke ročníky.

Súhrnne povedané – pri vyučovaní náboženských predmetov sa nepoužívali žiadne špeciálne učebné pomôcky, ak nepočítame spomínanú trúbelku a regulatívny nábožných piesní.

Učebné pomôcky používané pri vyučovaní mluvnice a pravopisu, čítania a písania

Ak vychádzame z článku učiteľa Jozefa Živeca, tak medzi *zákonom predpísané učebné predmety* patrili ďalej *mluvnica a pravopis* (súčasťou ktorých bolo čítanie a písanie, ako aj vyučovanie slohu).

Podme sa teda pozrieť na to, aký bol cieľ a obsah týchto predmetov (v jednotlivých ročníkoch pospolitej školy), ale tiež na to, aké **učebné pomôcky** mali učitelia a žiaci k dispozícii.

Článkov na túto tému, je v časopise čo do kvantity, pomerne veľa (cca okolo päťdesiat). Podobne ako v prípade vyučovania náboženských predmetov – veľká časť z nich je písaná ako metodika vyučovania *mluvnice a pravopisu, čítania a písania, slohu a materinskej reči*, alebo ako všeobecné postrehy, či filozofické úvahy o *cvičení reči a umu*.

Cieľom výučby *mluvnice a pravopisu* bolo ...*naucit' správne hovoriť, bezchybne písať, reči a písmu rozumieť, ... účelom cvičenia slohového bolo: vyjadrovať svoje vlastné myšlienky (popisovaním), a vyjadrovať myšlienky cudzie (napodobňovaním)*¹³. Tomu bol prispôsobený obsah vyučovania týchto predmetov, podrobne rozpracovaný učiteľom Živecom nasledovne: *Mluvnica a pravopis – postup dľa Bežových čítaniek. 1. ročník: Hlas – hláska, píšem – písmena. Pojem hláska a písmeny...samohlásky... spoluhlásky... dvojhlásky... slabika... slovo...pojem vety... 2. ročník: pojem vety...predmet a prísudok... veta tázacia...otáznik...vety oznamovacie...rozkazovacie...výkričník...bodka... 3. ročník...podstatné meno...prídavné meno...zámeno...sloveso...rozoberanie vety... 4. ročník: prísudok...číslovky, príslovky... predložky...spojky...citoslová... 5. ročník: Náuka o tvaroch ohybných slov... 6. ročník: ... náuka o vetách, slohové cvičenie..*¹⁴.

Z uvedených príspevkov vyplýva, že potenciál vyučovania *mluvnice a pravopisu* bol veľký – cieľom nebolo len naučiť čítať a písať (teda položiť základy gramotnosti), ale čítať a písať s porozumením (teda rozvíjať myslenie žiakov).

Dôkazom toho je aj príspevok Jána Kožehubu *Pojednanie o výučbe mluvnice a pravopisu v elem. škole*, ktorý v úvode hovorí: *Po náboženských predmetoch najdôležitejší predmet k duševnému vzdelaniu dietok v ľudovej škole je bez otázky vy-*

12 Ruppeldt K, „Dom a škola“, vol. 5, no. 10, p. 303.

13 Kožehuba J., „Dom a škola“, vol. 10, no. 1, p. 36.

14 Živec J., „Dom a škola“, vol. 4, no. 4, p. 110.

učovanie materinskej reči; lebo duch a reč stoja v bezprostrednom poťahu: kde duch, tu reč, kde reč, tu duch. Ale najdôležitejší tento predmet pôsobí nám učiteľom často mnohé ťažkosti: Po prvé je to predmet v mnohom cele abstraktný, ktorý žiada dobrú chápanosť, stálu a napiatú duševnú činnosť žiakov; po druhé pôsobí veľkú obťaž vynájdenie snadnej a prirodzenej metody¹⁵.

V podobnom duchu sa nesie aj príspevok A.P. Zátareckého, ktorý píše: *Základ, základ všetkého pre život praktičný i ošľachtenie srdca potrebného položiť, základ myslenia pre rozum, základ znovozrodzenia pre srdce, základ energie pre vôľu – ó blahoslavená pospolitá škola, ktorá toto vykoná...čo si ja myslím pod slovami „základ nauk.“ Či asnáď len kratičký, jadrný výťah z toho mnohého, čo nám učebné knihy naše školské podávajú? Ovšem to by som chcel mať stiahnuť na tie najpodstatnejšie veci, ešte inak, ako nám to „Školníky“ a Čítanky“ podávajú. Ale toto je ešte len jedno. Druhé, omnoho dôležitejšie je to, aby pospolitá škola takto získaný čas vynaložiť mohla na cvičenie mysli. **Áno, naučiť deti myslieť, aby na jednoduchom základe ďalej stavať a samoučenstvom, hlavne čítaním kníh vzdelávať sa mohli, to má byť popri náboženstve to hlavné vo výučbe škôl našich***¹⁶.

Článkov podobného zamerania je veľa, a mnohé z nich možno označiť pojmom „nadčasové“, aj keď dobové učebné pomôcky – používané pri vyučovaní *mluvnice a pravopisu* – boli veľmi skromné a jednoduché.

Z množstva príspevkov zameraných obsahovo na vyučovanie *čítania, písania, mluvnice, pravopisu a slohu*, je možné vyselektovať tieto **učebné pomôcky**: *školníky, čítanky, písanky*, tiež tzv. *čítacie* (alebo aj) *stenové tabule* (v niektorých článkoch

označené tiež pojmom *veľké a malé pohyblivé písmená*). Išlo pravdepodobne o papierové obrázky s písmenami abecedy, hláskami, slabikami, slovami a vetami, ktoré sa vešali na steny podľa potreby (podobne ako napr. mapy). V prípade, že škola *stenové tabule* nemala, vyrábali si ich učitelia sami. Presvedčiť sa o tom môžeme napríklad z článku *Aký učiteľ také škola* (autor Stanislav Zoch): *...A čítacie tabule, reku nemáte? Ej, mám, povie báťa, ale tie sú tiež v skryni, aby prachom nezapadávali a od stien nevlhly... Z tých vyberiem si len tú, ktorú práve potrebujem...i ukáže mi čítacie tabule, ale nie také, ako my teraz máme, tlačené. To boli asi na pol metra vysoké a 40 cm široké tabličky lepenky polepené z jednej i druhej strany bielym papierom a na tom istom učiteľom popísané vhodné písmeny, slabiky, slová, vety postupom takým, aký si sám učiteľ určil*¹⁷.

Súhrnne môžeme konštatovať, že pri vyučovaní základov gramotnosti (teda vyučovania *mluvnice a pravopisu, čítania, písania a slohu*), bola zásada názornosti dôsledne uplatňovaná často krát iba vďaka vynaliezavosti a nadšeniu učiteľov. Okrem školníkov, čítaniek a písaniek, tabúl čiernych a čítacích (stenových), pohyblivých malých a veľkých písmen, sa nepoužívali žiadne iné učebné pomôcky.

Učebné pomôcky používané pri vyučovaní zemepisu, dejepisu, prírodopisu a prírodozpytu

Zemepis, dejepis, prírodopis a prírodozpyt – vyučovanie tzv. reálnych predmetov – je v časopise *Dom a škola* zastúpené kvantitatívne najväčším počtom článkov. Aj čo do kvality možno považovať tieto články za zaujímavé, kreatívne, a v mnohých prípadoch za nadčasové, hoci aj v nich dominujú tie, ktoré majú charakter metodiky, či prípravy na vyučovanie. Tak ako pri predchádzajúcich predmetoch – aj pri vyučovaní zemepisu, dejepisu,

15 Kožehuba J., „Dom a škola“, vol. 10, no. 1, p. 35-39.

16 Zátarecký A.P., „Dom a škola“, vol. 4, no. 6, p. 164.

17 Zoch S., „Dom a škola“, vol. 12, no. 9, p. 233.

prírodopisu a prírodopytu budeme postupovať podobne – okrem obsahu jednotlivých predmetov zameriame pozornosť najmä na špecifiká ich výučby, a na **učebné pomôcky** používané pri ich vyučovaní.

Zemepis

Obsahom vyučovania zemepisu boli v jednotlivých ročníkoch pospolitej obecnej školy tieto tematické okruhy:

Zemepis 3. ročník: Rodisko (obzor, nebo, svet, strany sveta, učebná sieň – nákres, plán, nákres príbytkov žiakov, nákres obce, susedných obcí, hranice chotára, rovina, vrch, dolina, vody, plodiny obce, obyvatelia, rodina, zamestnanie, náboženstvo, národnosť, podnebie, zvláštnosti na povrchu rodiska.

Zemepis 4. ročník: Uhorsko a prírodopisné oboznámenie s 5 časťkami zeme – hranice Uhorska a veľkosť, vrchy a roviny Uhorska, Horniaci, Dolniaci, Rieky a jazerá, Podnebie a plodiny Uhorska, Obyvatelia: dľa počtu, reči, vyznania a zamestnania, zem, podoba, častky zeme, častky mora, Európa, Asia, Afrika, Amerika, Austrália. 5 častok zeme a 5 častok mora.

Politický a hvездársky zemepis 5. ročník: Obec, mesto, okres, stolica, našej vlasti väčšie mestá, stolice našej vlasti, prisluhovanie spraviedlnosti, ministerium, donášanie zákonov, kráľ, hlavné mesto vlasti, státy Asie, státy Afriky, Státy Ameriky, Austrálie a Polinesie, podoba zeme, točenie zeme okolo svojej osy a okolo slnca.

Politický a hvездársky zemepis 6. ročník – druhá časťka: Horvatsko, Slavonsko; vláda, stolice a okresy; Uhorsko jako stát, prírodopisný zemepis Rakúska; Štátne sriadenie Rakúska, rakúsko-uhorská deržava; Súsedné státy rakúsko uhorskej deržavy; S rakúsko-Uhorskom nehraničiace státy; Státov europejských poloha, veľkosť a jich obyvatelia; Národnostné pomery, vzdelanosť obyvatelstva,

*náboženstvo a zamestknanie; Slnce, veľkosť, vzdialenosť, jeho prirodzené vlastnosti; Mesiac, veľkosť, vlastnosti, krútenie mesiaca okolo zeme; Premeny mesiaca, zatemnenie slnca mesiaca; Obežnice, poetrone, vlasatice; Naša slnečná sústava, stálice*¹⁸.

Z uvedeného vyplýva nielen to, že učebná látka bola dosť rozsiahla, ale aj poznatok, že pri vyučovaní zemepisu išlo nielen o teoretické, ale aj o praktické uplatnenie poznatkov (napr. nákres príbytkov žiakov, nákres obce, zvláštnosti na povrchu rodiska) – aj keď zaradenie napr. uvedených nákresov do najnižšieho ročníka možno považovať za veku neprimerané.

Vyučovanie zemepisu vôbec - bolo v mnohých článkoch označené za vyučovanie veľmi náročné – vzhľadom na abstraktnosť väčšiny tém. Dôkazom toho je napríklad príspevok J. A. Jindru *Niečo k methodike zemepisu*¹⁹: *Zemepis patrí medzi najťažšie náukové predmety školy pospolitej. Z prírodopisu konečne vezmem to, čo môžem ukázať, keď nie in natura, teda na obraze. Na obraze je to síce tiež zmenšeno, ale naskrze nie v tak ohromnej miere, ako krajiny na zemevide... Pri dial'kach a priestranstvách zemepisných je to iné. Tu máme činenie na zemevide so státisícovými a mnohomilionovými zmenšeninami, tak že ku pravému pojmu a predstave žiačikov našich ani vôbec snád' nemožno doviest'. Už menšie dial'ky sú pre nich sotva dostihlé. Tá myseľ detská vám je malá a tesná a preto sa tie zemepisné dial'ky nemôžu do nej pomestiť; tá myseľ ja tekavá a preto sa zemepisné pomery a smery v nej ukrutne potrbúľajú. No a bez nich nedarí sa zemepisu. Aby z toho aspoň niečo bolo, musí sa veľmi obozretne zaobchodiť*²⁰.

18 Živec J., „Dom a škola“, vol. 4, no. 4, p. 69-70.

19 „Dom a škola“, vol. 11, no. 1, p. 18.

20 Jindra J.A., „Dom a škola“, roč. 11, č. 1, s. 18.

Z uvedených dôvodov, sa práve pri vyučovaní zemepisu dostáva do popredia nielen voľba vhodnej metodiky, ale aj používanie primeraných **učebných pomôcok**, resp. kreativita učiteľov, prejavujúca sa napríklad takto: *Daktorý žiak môže pozerat' na mapy cez celý život, bez toho, žeby si utvoril určitý pochop o pomeroch medzi nakreslenými čiastkami krajín. Pre toto, a aj pre druhé príčiny požadujú dnes učítelia kreslenie máp, ako nástroj vyučovania zemepisu. Mapy kreslia na tabuľu nielen oni sami, ale kreslí isté čiastky aj každý žiak sám počas výučby, tak, že z čiastky na čiastku utvorí celú mapu. Žiakom keď dáme vyrezať z papieru krúžne čiary krajín, alebo iným spôsobom ich napodobňujeme, tak presvedčiť sa môžeme, že takáto práca pôsobí o mnoho stálejšie dojmy, ako tuctové opakovanie. Aj to je veľmi dobrá myšlienka, aby sme mali jednu priestrannú plytkú kysňu, naplnenú pieskom alebo hlinou a v tomto tvorme so začiatočníkmi geographie krúžne čiary a podelenie rozličných krajín dľa toho, ako sa učili. Takto môžu sa tvoriť krajiny s ich pohoriami, polostrovmi atd'. drierka môžu upotrebovať pri označovaní miest. Keď je spodok kysne zafarbený na zeleno, môžu vyobrazit' aj rieky. Dôležitosť vyučovania skrze prácu pri istých veciach spozorovalo už veľa učiteľov. Ani jeden učiteľ neuspokojí sa s tým, aby dal len potrebné myšlienky. Myšlienky treba presadiť do praxi. Toto dľa možnosti malo by sa diať pri vyučovaní každého predmetu²¹.*

Viac ako nadčasový článok, zdôrazňujúci aktívnu účasť žiaka na vyučovaní, a vyučovanie prostredníctvom pozitívneho zážitku, je dôkazom toho, ako aj v časoch nedostatku učebných pomôcok, bolo možné urobiť vyučovanie (tak abstraktného predmetu – akým zemepis bezpochyby bol) - zaujímavým.

Pri vyučovaní zemepisu sa v mnohých článkoch opakujú najmä tieto **vyučovacie pomôcky**: mapy, označované aj pojmom *zemevid*, *zemegule* - v našom ponímaní glóbusy (často krát vyrobené učiteľmi, alebo šikovnými rodičmi doma), ďalej *planetaria* a tzv. *telluria*, konkrétne *Felklovo tellurium*.

Tellurium bola názorná didaktická pomôcka – akýsi stroj, vďaka ktorému bolo možné nielen sledovať zemskú dráhu okolo slnka a vysvetľovať prostredníctvom nej príčiny existencie štyroch ročných období, ale tiež roviny ekliptiky.

Ján Zigmundík - autor článku *O užitočnosti tellurii v národnej škole vôbec* – poukazuje nielen na to, že dobre zostrojené telluria sú nevyhnutnou a dokonalou názornou pomôckou, ale v prípade Felklovho telluria zastáva názor, že toto ...*odhliadnúc od ceny, nenie pre národné školy upotrebitel'né... ponevác podstatnú vec, t. j. oproti zemskej dráhe okolo slnka šikmá alebo ku nej naklonená, oproti svetovému priestoru však nepremenná poloha osy zemskej namáha sa napodobit' takým mechanizmom, ktorý náhľad do skutočne prekvapujúcej jednoduchosti zákona, ktorým povstávanie štýr ročných čiastok podmieneno je, značne matie a tak už po predku znemožňuje účel: učiniť pochopitel'ným jednoduchý, vznešený zákon prírody, z ktorého úkazy prirodzene a nenúteno vyplývajú. Druhé zlo je, že žiaci nevidia pred sebou razom celú dráhu zeme a rameno stroja, zem nesúce, ustavične vytíska experimentujúceho z jeho postavenia. I kolom točiaci sa reflektor svetla nemálo mýli a kazí prehľad, ponevác sa žiakom zdá, jako by slnko ustavične obzerat' sa muselo a hľadat' okolo seba skackajúcu zem, aby ju mohlo osvecovat'. No a pri planetariume tri pripojené bludice viacej ku hračke než k poučeniu slúža, uvidíme hned', keď začneme experimentovat' a tieže jako ruky na všetky strany začnú sa rozlietat' a zatarasovat' prístup ku stroju. Pod slnkom upevnený kruh, ktorý predsta-*

21 Ešte dačo z knihy *Mistakes in theaching*, „Dom a škola“, vol. 11, no. 5, p. 173.

vuje ekliptiku a na ňomž nachádza sa zvieratník (zodiakus), je proti pravde a skutočnosti, pretože zodiakus musí sa hľadať nie v prostriedku zemskej dráhy okolo slnka, lež von z nej²². Zvláštnym druhom humoru okorenená kritika Felklovho telluria a planetaria je ukončená autorovým návrhom vlastného telluria (z roku 1871) - bližšie však nešpecifikovaného.

Dejepis

Dejepis sa podľa učebného plánu učiteľa Živeca vyučoval až v 5. a 6. ročníku pospolitej školy. Obsahom vyučovania v 5. ročníku bol *dejepis vlasti a ústavoveda*, rozpisovaný do nasledujúcich tematických okruhov: *Rimania v Uhorsku – Huni – Avari – Karol veľký – Slovania - príchod Maďarov – Svätý Štefan – Salamon - Sv. Ladislav - Knižný Koloman – Imrich – Ondrej II. – Béla IV. – a posledný Arpádovec – Ludvik Veľký – Žigmund – Ján Huňady – Matej kráľ – Porážka Moháča.*

6. ročník: *Roztrhnutie krajiny na dve strany (Ferdinad a Zápoľa) – Rudolf a sedmohradské kniežatá – Vojny za svodobu pod Gáborom Bethlenom a Jurom Rákóczy – Leopold I. – Fraňo Rákoczy II. – Karol III- Mária Terazia – Jozef II. – Fraňo I. – Ferdinand V. – Fraňo Jozef I.*

*Ústavoveda: Kráľovstvo, snem, snemové voľby, krajinská správa, prisluhovanie spravodlivosti, občianske práva a povinnosti, jednotlivým občanom vlasti patriace práva a povinnosti (tútor a opatrovník, právo smlúv, pozemná kniha, závet)*²³.

Pokiaľ biblickým dejinám bol v časopise venovaný priestor aspoň v niekoľkých článkoch, tak vyučovaniu *dejepisu vlasti a ústavovedy* sa im venuje minimálna (resp. takmer nulová) pozornosť. Väčšinou sú spájané s *mluvnicou a čítaním*,

– rozpracované ako súčasť metodiky vyučovania týchto predmetov. Okrem obrazov panovníkov a svätých, ktoré viseli v triedach, sme sa s inými **učebnými pomôckami** pri vyučovaní *dejepisu vlasti a ústavovedy* - nestretli.

Prírodopis

Prírodopis sa vyučoval od prvej triedy – po poslednú, teda celých šesť rokov. Obsah jednotlivých ročníkov je aj z dnešného pohľadu zaujímavý a v mnohých prípadoch (z pohľadu súčasníka) úsmevný:

1. ročník: *Pes. Kôň, koza, zajac, jeleň, krt. – Hus, holub, kanárik, vrabec, kura, moriak, pstruh. – Časti tela ľudského. Pokrmy, nápoje, umývanie a kúpanie. Vzduch, vietor, teplo, zmena teploty. – Kamenné lomy, bridlica, kremeň, piesok, piskovec. – Včela, osa, čmela, sršeň, chrúst, jašterica, - jabloň, slivka, lipa, buk.- Sosna, egreš, žito, borievka.*

2. ročník: *Mačka, krava, ovca, veverica, líška, jež. - Kačka, lastovička, škovránok, vrana, štika. – Hlava, časti hlavy, päť smyslov. Opatrovanie oka a ucha, voda, para vodnia. - Kovy: železo, zlato, striebro, meď, cín. - Roháč, mucha, pavúk, žaby. – Čerešňa, hruška, topol, nezábudka. – Dub, smrek, ruža, maliny, grib, muchotrávka.*

3. ročník: *Kôň, krava, ovca, koza, pes, vlk, tyger, lev, kamzík. – Jež, jazvec, medveď, uhliá, rašelina. – Železo, meď, olovo, kapor, jašterica, slepý jašter, o vtáctve domácim. – Kuroptva, drozd, orol, jastrab, d'ateľ čierny. – Rozmnožovanie egrešu, rybežle, ruža, šíp, jelša, osyka, breza, javor, jaseň, buk, hrab. – Laň, konope, d'atelina, l'adník, zemiaky, žerucha, vrabie oko, psie mlieko. – Slniečnik, p'hlava.*

4. ročník: *Opakovanie o stromoch ovocných, sberanie a ukladanie ovocia, sberanie a opatrovanie jadier a kôstok. Sysel', veverica, opica, netopier. - Sol', síra, kremeň, hlina, piesok, petrolej. – Štika, úhor, žaby. – Užovka, zmija, papagaj, strakoš, žlna, slávik,*

22 Zigmundík J., „Dom a škola“, vol. 2, no. 11, p. 345.

23 J. Živec, Dom a škola, roč. 4, č. 4, s. 69-70.

bociaň, kavka, vrana, havran, bažant, tetrov. – Včela, čmel, osa, sršeň. - Rozmnožovanie vrby košinárskej. Pestovanie zeleniny a kvetín najobyčajnejších. Práca na poli a v zahrade. – Lienka, kobylka, mura, mäsiarik, šidlo. - Réva vínna a jej pestovanie. – Mrkva, bolehlav, Petruška, kozí pysk, borgundia, cukrovka, pestovanie rasce, mak, šalvia, mäta, materina dúška, jedlé huby. – Broskyňa, marula, figovník, citronovník, pomoranč, svatojanský chlieb, sladké drevo.

5. ročník: Kostra ľudského tela. Ústroje človeka, potrava so zvláštnym zreteľom k výžive, veľblúd, sob. – Somár, mulica, láma, slon, myši domáce a poľné, potkan, rysok, tchor. Ochrana hmyzožravcov. - Cín, cink, diamant, korund, rubín, safír, topaz, smaragd, granat český (pyrop). - Losos, sled', sardele, krokodíl, žebry. - Sýkorky, stehlík, čižik, slávik, kaňa, kukučka, sova, kuvik, sluka, lyska, ľadnačok, volavka. – O ochrane vtáctva. - Chov včiel, škvor, šváb, blcha, Prostriedky proti škodlivému hmyzu. - Štír, knihový mol, kožuchový mol, pijavica, motolica ovčia, perla, mycia huba. – Prvosienka, podbel, fialka. - Dobré krmné rastliny, hrobárik, drapčík, svatojanska muška, črvotoč, lumok, otakárik, pavie oko, admirál, perleťovec, modrenka. - Pestovanie fazole a kukurice. – Rulík, durman, blen, šmatohoh, lulok čierny, jil mámivý, hrdza obilná, sneť. - Huby jedovaté. Žeň a ošetrovanie obili v stodole a na sýpke.

6. ročník: Najhlavnejšie zásady zo zdravotníctva. Rýchla pomoc v prípadoch nebezpečenstva, domáca lekárňa, chov domáceho dobytku. - Líška, kuna, lasica, bobor, žirafa, klokan veľký, veľryba, tuleň. - Vápenec a jeho odrody. Pieskovec s odrodami, bridlica, čedič, žula, rula, živec, hlina porcelánová. - O spôsobe vody a vzduchu na našu zem. – Treska, vyza, jeseter, žralok, hroznýš kráľovský, charstýš severoamerikánsky, drozd, pinka, penica, čajka, labuť, pelikán, pštros. - Berunka, klist', hlísta, pásomnica, svalovec, ústrica, korále. - Kyprost' pôdy, hnoj, siat'a, plevel. – Lykožrút, nosatec hrachový, pilús čierny, te-

sárik, kolrado, hodbabanik a chov jeho. – Štepárstvo, zelinárstvo a kvetinárstvo prakticky. - Smrtohlav, pravstevníci. Ploštice. Repka, horčica, - Lykovec, ocún, čemerica, lastovičník, pryšec chvojkový, náprstník červený, rozpuk. – Káva, bavlník, dub korkový, stromy gutaperčové, sagovník, cukrová trstina²⁴.

Z uvedeného vyplýva, že obsahom prírodopisu bola tak botanika – v článkoch označovaná ako aj rastlinopis, zoológia – živočíchopis, biológia človeka – (články na túto tému absentujú) a mineralógia – nerastopis.

Podobne ako v prípade vyučovania predchádzajúcich predmetov, tak ak v prípade vyučovania prírodopisu, má veľká časť príspevkov charakter metodiky²⁵.

Na základe obsahovej analýzy všetkých článkov tematicky zameraných na vyučovanie prírodopisu môžeme konštatovať, že výučba tohto predmetu bola založená na rozprávaní vyučujúceho, resp. na dialógu učiteľ – žiak, pričom sa jednotlivé tematické okruhy vyučovali sezónne tak, aby bolo možné ukázať predmetnú vec (rastlinu, nerast, živočích) v reálnej, prirodzenej podobe. V prípade, že obsahom vyučovania boli témy, v ktorých reálne nebolo možné ukázať predmetný prvok (napr. veľblúd, sob) – vtedy učitelia používali obrázky, herbária, či preparáty zvierat. Ani články naznačujúce používanie špeciálnych učebných prírodopisných pomôcok - napr. Vzorky pre výučbu z prírodopisu²⁶, Vzorky pre názornú výučbu v prírodopisu²⁷ nie sú

24 Živec J., „Dom a škola“, vol. 4, no. 4, p. 107-109.

25 Napr. Vyučovanie rastlinopisu vo vyšších triedach pospolitej školy, „Dom a škola“, vol. 6, no. 1, p. 18; Vyučovanie živočíchopisu vo vyšších triedach pospolitej školy, „Dom a škola“, vol. 3, no. 7, p. 206-208; Vyučovanie nerastopisu vo vyšších triedach pospolitej školy, „Dom a škola“, vol. 5, no. 1, p. 56-59.

26 „Dom a škola“, vol. 7, no. 1, p. 20-23.

27 „Dom a škola“, vol. 1, no. 1, p. 15-19; vol.1, no.5, p. 145-148.

ničím iným – len metodikou vyučovania prírodopisu, pričom sa ako vzorky používajú preparáty zvierat (netopier, jež), alebo ich obrázky.

Zaujímavosťou je, že pokiaľ *rastlinopis*, *živočíchopis* a *nerastopis* – sú v každom ročníku zastúpené množstvom príspevkov, články obsahovo zamerané na vyučovanie biológie človeka – úplne absentujú. V niektorých ročníkoch nachádzame také tituly ako *Duševeda v elementárnej škole*²⁸, či *Zdravoveda v škole a doma*²⁹, ale aj tie majú charakter všeobecných odporúčaní k *ozdraveniu spôsobu života* alebo metodiky (viď krátka ukážka):

Duševeda v elementárnej škole. Čože, zase nový predmet ide sa nám natískať, ku tým i tak mnohým predmetom, ktorými je elementárne vyučovanie v tak veľkej miere nadelo? No a ešte tak abstraktná veda, ktorá doposiaľ len na gymnasium patrila?... Duševeda naša, nakoľko sa jednotlivé zjavy ducha nie abstraktné, ale pomocou zaujímavých rozprávok pred duševné oko dieťaťa stavať budú, môže byť duchovnou lahôdkou a korením pre vyučovanie v druhých predmetoch. Ku vyučovaniu v duševede nebudeme teda potrebovať písané compendium, lež svobodnou prednáškou v čas príhodný, menovite snád', keď duch žiakov vyučovaním zmalátnel, obohráme tohože podaním jedného odseku z duševedy. Keď tak postupne odsek za odsekom (rozumie sa pri stručnom zopakovaní predošlého) celú duševedu prejdeme, osvojí si dieťa príjemným spôsobom, hravo všetky výkony ducha, bude jich znáť správne pomenovať a pozná, že čo iným tvorom po rôznu je dano, to jemu všetko spolu a ešte nad to vyše; pozná, že nerasty, rasty a živočíchy nevedia o sebe, nežijú pre seba, ale pre iného, a že len človek vie o sebe – a tak je osoba a preto najdokonalejším, najdivnejším a najslavnejším tvorom na zemi, ktorého cieľ skrže slúženie Bohu blahoslavenstva večného užívať.

28 „Dom a škola“, vol. 1, p. 43, 86, 115, 175, 277.

29 „Dom a škola“, vol. 1, p. 203, 236, 395.

Po tomto krátkom úvode prejdeme k samej veci. Duša (A) Duša zvierat“... (nasleduje rozprávanie k téme...)”³⁰.

Zdravovede sa budeme venovať v časti súvisiacej s vyučovaním telocviku.

Zhrňme si teda, aké najčastejšie **učebné pomôcky** používali učitelia pri vyučovaní prírodopisu: predovšetkým to boli reálne predmety - rastliny, či herbária, zvieratá - živé či preparáty, vzorky nerastov, ale aj tzv. *prírodopisné obrazy*.

Prírodozpyt

Prírodozpyt – predmet, ktorý dnes už neexistuje – spájal dva predmety – fyziku a chémiu. Ako uvádzajú historické pramene – prírodné vedy sa v prvej polovici 19. storočia delili na popisné (prírodopis) a „zpytovacie“ (vysvetľujúce, exaktné) – prírodozpyt.

Obsah prírodozpytu nám opäť priblíži článok učiteľa Živeca:

3. ročník: Pramene tepla...čo je vzduch...Jako povstáva zvuk.. Voda...skupenstvá vody...Úžitok a potreba vody...Olovnica, váha vecí...ich pohyb na šikmej ploche...Vol'ný pád...Svetlo...Magnetovec...Jantár, elektrina vzbudená trením...

4. ročník: Vedenie tepla...teplomer, pružnosť vzduchu, pukačka...Heronova dbanka...Sraženiny vodných pár vo vzduchu...Kývadlo...Rovnováha a prevaha...Lom svetla...sklá...okuliare...O pripravovaní svietiv...Smola...O alkohole...Tuky a vosk...Vodičia elektriny, elektrika, lajdenská sklenica...Búrka – hromosvod...

5. ročník: Teplom premeňujú sa kapaliny na pary...Dôkazy, že vzduch je hmota...tlak a tlakomer...Z čoho sa skladá voda...vyvíjanie vodíku a vlastnosť jeho...Tok vody, spojité nádoby, vodomet, násosky...Páka...váhy...decimálka...Uhlík a kyselina uhličítá...barvivá prirodzené a umelé...Výrobia glia a papieru...Hranol,

30 Revúsky J.K., „Dom a škola“, vol. 1, noč. 1, p. 43-44.

*dúha, kukátko, tmavá komora...Elektrina bude-
ná dotýkaním, elektrické osvetlovanie...Indukčný
prístroj a jeho užitie...O desinfekcii vápnom žieravým,
obyčajným, uhlím, sadrou, chloridom vápenatým,
skalickou. Kyselina karbolová a salicilová.*

*6. ročník: Plameň...Ručná striekačka, pumpa,
striekačka vozová...vyvíjanie kyslíku a vlastnosti
jeho. Hasenie ohňa. Prilnavosť kapalin a vecí tuhých,
plávanie; parný stroj. ...Lokomotíva, lokomobila,
kladka...Drobnohlád, ďalekohľad...pripravovanie
kompostu a hnojív umelých. Gavlanoplastika...tele-
graf a telefon...Kostík a robenie zápaliek...³¹.*

Vyučovanie prírodopisu – bolo podobne ako vyučovanie dejepisu vlasti a ústavoveda – mimo záujmu prispievateľov. Článkov obsahovo zameraných výlučne na tento predmet prakticky niet – ak nepočítame jediný príspevok českého autora Jana Hrona *Přírodopyt ve škole obecné*³².

Autor v ňom zdôrazňuje význam pokusov, a učiteľom dáva všeobecné rady, ako by mal správne vedený pokus vyzerat' (vrátane akýchsi bezpečnostných opatrení). Hoci neodporúča pri vyučovaní *prírodopisu* obrazy a učebnice, nedozvedáme sa z neho nič o používaných učebných pomôckach (okrem všeobecne používaného – no bližšie nešpecifikovaného - prístroja).

Obsah viacerých článkov potvrdzuje, že *prírodopyt* bol súčasťou vyučovania iných predmetov – najčastejšie čítania³³ alebo slohu. Napríklad v príspevku *Jako ja vyučujem v ľudovej škole slohu*³⁴ učiteľ Čankovský – prostredníctvom rozprávky o hodinkách – zoznamuje žiakov prvej triedy s ich rôznymi tvarmi.

31 Živec J., „Dom a škola“, vol. 4, no. 4, p. 10-110.

32 „Dom a škola“, vol. 13, no. 5, p. 140-143.

33 Napr. *O železe – Učebný výstup na základe Čítanky*; „Dom a škola“, vol. 9, no. 8, p. 235.

34 „Dom a škola“, vol. 1, no. 6, p. 174.

Súhrnne môžeme povedať, že pri vyučovaní *prírodopytu*, sa ako **učebné pomôcky** používali, okrem *prírodopysných obrazov* najmä rôzne prístroje pomocou ktorých sa realizovali pokusy – tak fyzikálneho, ako aj chemického charakteru.

Trh s učebnými pomôckami už v tomto období ponúkal celkom zaujímavé spektrum učebných pomôcok – najmä v prípade pomôcok používaných pri vyučovaní prírodných vied. Už v druhom ročníku časopisu sa nachádza informácia o tom, že dňa 8. augusta r. 1886 bola v Karlíne zahájená školská výstava, ktorej súčasťou boli aj **učebné pomôcky** pre jednotlivé predmety pospolitej školy. Výstava ponúkala prírodným vedám bohatú zbierku vyučovacích pomôcok, medzi ktorými púťali pozornosť najmä *...kollekcje zvířat vycpaných, praeparáty ku znázornění oběhu krve a vývoj hmyzu, padělky drahokamu z českého skla... Firma Houdek a Kervert vystavila sbírku fyzikálních přístrojů, podobne firma Gulchart z Libně, firma Wejtruba v Praze: elektro-magnetické stroje, telefon a elektrické zvonky... krystalografické modelly...P.K. Vorel vystavil model parního stroje...mlynářský vyučenec...vystavil model mlýna...p. Kreidl z Prahy vystavil výběr pomucek pro přírodopis, fysiku, počty, měřictví a názorné vyučování. Zvláště modely ústrojí lidského, ovoce, květu, hub, proměny hmyzu, sbírky nerostu, pružesy stroju v podobě obrazu došly všeobecného uznání*³⁵.

Ak by sme mali zhrnúť túto časť príspevku (venovanú vyučovaniu tzv. reálnych predmetov), mohli by sme konštatovať, že vybavenie škôl pomôckami, záviselo – napokon tak ako v prípade vyučovania ostatných predmetov – od finančných možností zriaďovateľa, ale aj od kreativity a zanietenosti učiteľa.

35 „Dom a škola“, vol. 2, no. 11, p. 348.

Učebné pomôcky používané pri vyučovaní počtov a metrických tvarov

Medzi *zákonom stanovené učebné predmety* patrili ďalej *počty a merba*. Žiaľ obsah vyučovania týchto (ale aj nasledujúcich) predmetov v časopise nenachádzame, hoci učiteľ Živec v poslednom príspevku (z ktorého sme doteraz čerpali) avizoval pokračovanie. S jeho menom – ani s článkom podobného zamerania – sa potom už nestretávame v žiadnom ročníku.

Z množstva článkov venovaných počtom, môžeme dedukovať obsah vyučovania tohto predmetu. Boli to (najmä v najnižších triedach elementárnej školy) základné matematické úkony – sčítanie, odčítanie, násobenie, delenie, v prípade vyučovania merby – obsahom boli základné poznatky o mierach, priestore a priestorových veličinách.

Už sme naznačili, že príspevkov obsahovo zameraných na vyučovanie počtov a merby (označovanej aj ako *praktická geometria*) nachádzame v každom ročníku veľké množstvo. Napríklad v prvom ročníku je uvedený nielen článok autora M: *Počtovanie s desatinnými zlomkami metrických mier*³⁶, ktorý sa nelíši od väčšiny príspevkov od učiteľov – teda má charakter prípravy na vyučovanie, resp. metodiky, ale aj príspevok informujúci o tom, že skromná pedagogická literatúra bola v roku 1885 obohatená o dielo Gustava Kordoša sériou učebníc z počtov. Recenzent – Karol Salva pozitívne hodnotí najmä to, že Kordoš *...základné pochopy zlomkov znázorňuje na veciach guľatú alebo okrúhlu podobu majúcich, ako je napr. chlieb, jablko atď. nie na rovnej čiare, alebo uhlastom predmete*³⁷.

Zaujímavú sériu článkov *Jako vyučujem počtom v číselnom kruhu* nachádzame vo viacerých čísla štvrtého ročníka. Autor Karol Bielek týmto reago-

val na príspevok Chumelova *Jako sa má v nižších triedach pospolitej školy počtom vyučovať*³⁸. V podstate sú aj tieto príspevky metodikami vyučovania počtov, v ktorých okrem postupu nachádzame tiež zmienku o **učebných pomôckach** používaných pri vyučovaní tohto predmetu. Dôkazom toho je krátka ukážka: *V predošlom ročníku Domu a Školy bol podaný návod jako treba vyučovať počtom v číselnom kruhu od 10-20, i umienil som si, že i ja ukážem snadný spôsob vyučovania počtov na stupni prvom, t. j. od 1-10, ktorý ja už toto štvrtý rok, v nerozdelenej škole, so žiakmi 140-160 ročne môžem povedať, so zdarným výsledkom užívam a dľa neho pokračujem...Jako pri každom učebnom odvetví, tak menovite pri počtoch je názor opravdivým a jediným základom. V ohľade tomto pri vyučovaní počtom neužívam za pomôcku ani počítadlá, ani kamenčokov, paličiek, prstov atď. na čom obyčajne počtovať učíme, lež tak rečené číselníky, počtové obrázky. Vieme všetci, ktorí sa vyučovaním počtov v prvej triede zaoberáme, jak ťažko to padne deťom pochopiť a podržať, že na pr. dve a tri je päť – že dva prsty a tri prsty, dva obloky a tri obloky, alebo - jako som mal jedného žiaka, ktorý len všetko na kone vedel rátať – že dva kone a tri kone je päť koní – to snadno uhádnú; jak náhle si majú ale jako resultát z predošlého názoru zapamätať, že dva a tri je päť, už to pochopiť nemôžu a v najbližšom okamihu to zas zabudnú...Za predmet nazerania v spomenutom smysle najprimeranejšie sa hodia rečené číselníky. Pri vyučovaní počtom v číselnom kruhu od 1-10 rozoznávam 3 stupne: I. číslovanie; II. pričítanie a odčítanie; a III. množenie a delenie*³⁹. Nasleduje metodický postup pri vyučovaní jednotlivých krokov pomocou číselníkov, ktoré by sme mohli opísať ako počítacie obrázky pomocou ktorých sa vyučovali základné matematické úkony.

36 „Dom a škola“, vol. 1, no. 1, p. 46-48.

37 Salva K., „Dom a škola“, vol. 1, no. 9, p. 281.

38 Bielek K., „Dom a škola“, vol. 3, p. 52, 90, 257.

39 Idem, „Dom a škola“, vol. 4, no. 5, p. 144.

Charakter metodiky vyučovania počtov majú aj články *Počty úsudkové*⁴⁰, *Praktická pomoc k počtovaniu s istotou*⁴¹, *Počtovanie desatinnými zlomkami*⁴², *O vypočítaní úloh trojčlenného počtu čiarovým spôsobom*⁴³ a mnohé iné. Z ich obsahu je možné selektovať tieto **učebné pomôcky**: počítačie stroje, počítačdlá, číselníky. Ak učitelia tieto pomôcky nemali – buď si ich vyrábali sami, alebo improvizovali – napr. vyučovanie zlomkov sa často znázorňovalo na okrúhlom chlebe, jablku, ale tiež na hárku papiera, pri sčítovaní a odčítovaní to boli napr. kamienky, lieskové paličky a špagát, alebo farebná šnúrka (paličky sa viazali do zväzkov).

Pritom aj v tomto smere trh ponúkal celý rad **učebných pomôcok**, ktoré bolo možné vidieť na školskej výstave v Karlíne. Ako sa v článku uvádza – práve toto oddelenie (počty, meranie), bolo svojou ponukou najbohatšie. *Na prvom mieste dlužno jmenovati praktické Švastadlovo počítadlo proutkové, Vaňkovo zlomkové, Loučkovo tečkové a italské počítadlo k číslování mieste (dar města Říma). Adolf Potůček ze Smíchova vystavil 12 různých počítadel... Vaněk vystavil zde 10 tabulí znázorňujících počítání se zlomky obyčejnými a p. Nedvídek tabulky početní*⁴⁴.

Merba (metrické tvary)

Predmet, ktorý súčasníci poznajú pod názvom geometria – mal v časopise *Dom a škola* tiež veľký priestor. Autormi príspevkov boli väčšinou učitelia, a teda podobne ako v iných predmetoch, aj tieto články mali charakter prípravy na vyučovanie – resp. metodiky vyučovania merby.

40 „Dom a škola“, vol. 3, no. 12, p. 307.

41 „Dom a škola“, vol. 6, p. 21, 85, 118, 149, 172, 216, 276, 302.

42 „Dom a škola“, vol. 9, p. 90, 231.

43 „Dom a škola“, vol. 9, č. 1, p. 15-20.

44 „Dom a škola“, vol. 2, no. 12, p. 347.

K takým patrí napr. príspevok Karola Salvu *Lekcie z merby – základné pochopy o priestore a o priestorových veličinách*⁴⁵. Praktickejšie zameranie (nepresahujúce obsahom metodiku), má séria článkov publikovaných v celom šiestom ročníku (autor Magurský) pod titulom *Úryvky z praktickej geometrie*⁴⁶.

Aj článok Jozefa Kvetoslava Holuba *Ukážky metrického delenia oblúkov uhlových a celej kružnice z uhlo- a kruhodel'by*⁴⁷ môžeme označiť pojmom metodika, resp. metodická príručka pre učiteľa geometrie. Text je doplnený ukázkami, príkladmi a výpočtami

V uvedených článkoch sa okrem metodiky vyučovania merby, môžeme dočítať, že k najčastejšie používaným **učebným pomôckam** patrili: operadlové pravítka (*pravítka operadlom opatrené*), drevené trojuholníky, kružidlá, uhlomery, metre, vodováhy (libella) či kanálna vážka, ktorá sa používala pri meraní spádu, resp. výšok dvoch rozdielne položených bodov. Magurský - autor série príspevkov ju opisuje nasledovne: *Kanálna vážka pozostáva z bľachovej, na oboch svojich koncoch do hora ohnutej trubice; každý koniec končí sa do hora čnejúcej sklenej rúrky. Nelejeme-li do kanálnej vážky, nejakej tekutiny na pr. Vody, vystúpi táto do hora*.⁴⁸

Tak, ako pri vyučovaní ostatných predmetov, aj v tomto prípade trh síce ponúkal *kolekciu náčinnia k rysovaniu* (bližšie nešpecifikovanú), no ako z článkov vyplýva - učitelia boli zväčša odkázaní na vlastnú tvorivosť. Buď si učebné pomôcky

45 Salva K., „Dom a škola“, vol. 2, no. 12, p. 311-321.

46 Magurský, „Dom a škola“, vol. 6, p. 13, 75, 109, 142, 181, 211, 245, 273, 306, 349.

47 Holub J.K., „Dom a škola“, vol. 13, p. 212, 242.

48 Magurský, „Dom a škola“, vol. 6, no. 5, p. 182.

vyrábali sami, alebo použili to, čo bolo „po ruke“ - napríklad škatule, laty, paličky, reťaze, kolíky.

Učebné pomôcky používané pri vyučovaní kreslenia a krasopisu

Spev, kreslenie a krasopis – patrili tiež k *zákonom predpísaným učebným predmetom*.

Spev (a učebné pomôcky s jeho vyučovaním spojené) – ako súčasť vyučovania náboženských predmetov – bol už v našom príspevku uvedený. V inej súvislosti, resp. ako samostatný vyučovací predmet, sme ho v žiadnom čísle časopisu *Dom a škola* – nenašli. Naproti tomu, sú ostatné dva predmety – *kreslenie a krasopis* – obsahom série článkov, ktoré prinášajú podrobné informácie nielen o metodike ich vyučovania, ale aj stručný historický exkurz ich vzniku a vývoja, či všeobecné – akési ergonomické odporúčania (spojené s vyučovaním krasopisu).

Zaujímavý obsah má séria článkov (publikovaných v celom šiestom ročníku) *O kreslení*, autorom ktorej je Ján Zigmundík. Dôvody, ktoré ho viedli k napísaniu pomerne rozsiahlych príspevkov, sa máme možnosť dočítať hneď v úvode prvého z nich: *Dobre vyše roka tomu, čo slúbil som pánu redaktorovi článok o kreslení, chcjúc vtedy vlastne len príspevok k metodike kreslenia podať podľa svojej r. 1876 v istom učiteľskom spolku držanej prednášky o vyučovaní kreslenia. Nepribral som sa ku splneniu sľubu až doposiaľ jedine preto, ponevác cítil som, že týmto predmet tento nebol by nijak odbavený, keď dosiaľ, tuším, ešte ani v jednom slovenskom časopise o tomto tak potrebnom a zaujímavom predmete pojednáno nebolo; zdalo sa mi teda potrebným, obšírnejšie o kreslení prehovoriť, a síce o ciele, vynačovania v kreslení a jeho dôležitosti, o druhoch kreslenia, učebných prostriedkoch, konečne metódach, ajo sa behom času až na naše dni vyvinuly. A až jako prídavok ku všetkému pred-*

*chádzajúcemu mohol by byť uvedený môj spomenutý príspevok ku metodike kreslenia*⁴⁹.

Podme sa teda pozrieť na jednotlivé avizované okruhy a priblížme si ich obsah, pričom pozornosť zameriame najmä na **učebné pomôcky** používané pri vyučovaní kreslenia.

Podľa Zigmundíka, cieľ vyučovania kreslenia môže byť dvojaký: formálny a materiálny. *Formálny t.j. cvičiť oko v správnom chápaní prostrorových podôb, utvarov a jich prvkov; ruku k predstaveniu pochopených foriem spôsobnú učiniť; vnímavosť pre krásne útvary a jich účelu zodpovedné predstavenie vzdelat'...cieľ materiálny alebo technický – t. j. naučiť skutočne kresliť k upotrebeniu v rozličných pomeroch životných, v remeslách, priemysle, hospodárstve atd'*⁵⁰. Ak by sme sa mali vyjadriť veľmi jednoducho – pod formálnym cieľom autor rozumel pestovanie zmyslu pre estetiku a krásu, materiálnym cieľom – praktickú schopnosť kresliť (resp. robiť nákresy) - využitelnú v bežnom živote.

Z obsahu ďalšej časti príspevku *Druhy kreslenia* sa dozvedáme o viac ako desiatke druhov kreslenia (...*voľné, geometrické, rovnočiarné, krivočiarné, kreslenie dľa prírody, kreslenie dľa vzoriek (odreslovanie, alebo kopírovanie), kreslenie v rovine, perspektívne kreslenie, elementárne počiatkové kreslenie, kreslenie umelecké, priemyselné, reálne, paedagogické...*)⁵¹, ktoré bolo možné vyučovať takmer rovnakým počtom techník či metód (*metoda kopírovania, kreslenia podľa vzoriek, metody stygmografická, kreslenie dľa stenných tabúl, kreslenie dľa nápovede, metoda á tempo kreslenia, metoda vynaliezania, metoda Petra Schnidta, metoda bratov Dupuis*).

49 Zigmundík J., „Dom a škola“, vol. 4, no. 4, p. 111.

50 Idem, „Dom a škola“, vol. 4, no. 5, p. 112-114.

51 Idem, „Dom a škola“, vol.4, no. 9, p. 277-278.

Každý druh kreslenia – vyučovaný niektorou z uvedeného zoznamu metód, mal k dispozícii špeciálne **učebné pomôcky**, ktorým sa Zigmundík venuje v samostatnej kapitole *Učebné prostriedky kreslenia*.

Z rozsiahleho príspevku vyberáme: *Nemienim tu rozpisovať o tých učebných prostriedkoch, ktoré žiaci mať musia a pomocou ktorých sa kresliť učia, jako papier, ceruza, daska na rýsovanie, lineál (linonár), kružidlo, trojuholníky rozličné, na vyšších stupňoch i vodové farby s potrebnými štetkami atď....V národných školách malo by sa vyučovať nielen kreslenie voľné, lež i geometrické, tak to aspoň praktický život vyžaduje...k voľnému kresleniu netreba pražiadnych učebných prostriedkov; učiteľ z hlavy kreslil by dľa istého methodického postupu na čiernu školskú tabuľu a žiaci kreslili by za ním na svojich bridlicových tabuľkách...tak by sa dal docieľiť výsledok veľmi skvelý bez všetkých nákladov na učebné prostriedky...učiteľ by ale musel znat' kresliť...Toto umenie však nachádza sa len u veľmi malého percenta učiteľov, a tu učebné prostriedky skrze učiteľa a pre neho nevyhnutné, jestli i v kreslení žiakov svojich vyučovať má...V takom prípade učebné pomôcky, prostriedky sú nevyhnutne potrebné. Nemci jich majú veľké množstvo. V najnovšom čase vyskytly sa však i u nás dve takéto pomôcky, na ktoré najprv chcem zreteľ obrátiť. Jedna nosí názov: **Malý kreslič** (12 zošitov na kreslenie, dľa ktorých sa predmet tento v každej ľudovej škole prakticky a snadno vyučovať môže), Druhá je: **Sošitky k vyučovaniu kreslenia v ľudových školách** (15 zošitov na kreslenie)...Obe tieto pomôcky sú založené na stygmografickom spôsobe, každá strana sošitu posiatá je bodkami, ktoré – v istej vzdialenosti od seba – samé rovnoveľké štvorce tvoria, po nichž a do nichž žiak hneď čo vzor vykreslené tvary a podoby odkreslovať má...⁵².*

52 Idem, „Dom a škola“, vol. 4, no. 10, p. 278-279.

Ako ďalej autor píše, podľa týchto zošitov, môže vyučovať kreslenie aj ten učiteľ, ktorý *sám zhola nič kresliť nevie...* a hoci takéto kreslenie, nie je podľa neho, to čo si on pod kreslením predstavuje...dodáva, že *vždycky lepšie niečo, ako nič*. Okrem týchto zošitov autor dáva do pozornosti stenové tabule (chápané ako predloha, ktorá sa prekreslí na čiernu tabuľu), rôzne (bližšie neuvedené) modely a vzorky. Zásadne však odmieta používanie *gummy na vytieranie, ktorá pri vyučovaní kreslenia nemá mať miesta, ponevác žiaci spoliehajú sa na ňu a viacej vytierajú než kreslia*⁵³.

Súhrnne povedané, vyučovanie kreslenia sa nezaobišlo bez základných **učebných pomôcok**, používaných pri vyučovaní akýchkoľvek iných predmetov – čierne a stenové tabule, pravítka, trojuholníky, kružidlá, rysovacie dosky, vodové farby a štetce, ale aj špeciálne usposobené tzv. Bežove (prvá sada) a Szirmaiove zošity (druhá sada).

Krasopis

Tak ako kresleniu bola venovaná veľká časť štvrtého ročníka časopisu, podobne aj krasopis dostal priestor v poslednom – trinástom ročníku. Autorom príspevkov na pokračovanie bol Ivan Branislav Zoch. *Metodika výučby v krasopise*, nie je čo do charakteru a obsahu iba metodikou, ale aj z pohľadu súčasníka – náukou o písme – gramatológii. Séria zaujímavých článkov je venovaná nielen pôvodu a vývinu dovtedy známym typom písma, základným požiadavkám naň (z estetického a praktického hľadiska), analýze a syntéze písmen, vytvoreniu krasopisnej siete (pre rôzne druhy písma, napr. *taliansky kurrent, cyrillica, latinka*), ale aj požiadavkám ergonomickým (poloha tela, lakťa, zápästia) v súčinnosti s polohou očí. Žiaľ, v tomto rozsiahlom príspevku na pokračovanie

53 Idem, „Dom a škola“, vol. 4, no. 12, p. 363.

(prakticky nedokončenej, ďalšie pokračovanie bolo avizované v poslednom čísle posledného ročníka, no už nevyšlo), sa nenachádza žiadna zmienka o **učebných pomôckach** - ak nemáme na mysli špeciálne - na vyučovanie krasopisu prispôbené zošity.

Časopis *Dom a škola*, bol nielen zrkadlom doby - zobrazoval skutočnosť takú aká bola, ale bol tiež časopisom budúcnosti - prinášal víziu toho, ako by malo slovenské školstvo vyzerat' - počnúc materiálnym vybavením - končiac vzťahom - učiteľ - žiak. K takým článkom patrí napr. zaujímavý príspevok A. Ursíniho *Pravidlá didaktické*, kde sa v súvislosti s vyučovaním krasopisu odporúča používať tzv. *plátenná tabuľa s červenými čiarami pre krásopis*⁵⁴. Okrem tejto jedinej zmienky, sme sa s ňou v príspevkoch nestretli.

Učebné pomôcky používané pri vyučovaní telocviku

Hoci o význame systematickej telesnej výchovy vedeli už starovekí Gréci, v učebnom pláne pospolitej uhorskej školy na konci 19. storočia jej patrila hodina týždenne, a - aj vzhľadom na malý počet článkov v časopise *Dom a škola* - obsahovo zameraných vyučovaniu tohto predmetu usudzujeme, že telocvik nebol tým predmetom, o ktorý bol býval veľký záujem (tak zo strany učiteľov ako aj rodičov).

Na prvý pohľad sa zdalo, že meno Ivana Branislava Zocha (aktívneho prispievateľa časopisu) - priekopníka telesnej výchovy na revúckom patronátnom gymnáziu, autora učebnice *Krátky návod k vyučovaniu v telocviku, hlavne pre národné školy* (1873) - bude zárukou toho, že telesnej výchove sa v časopise dostane patričnej pozornosti - opak bol pravdou. Meno Ivana Branislava Zocha sa v periodiku spája len s metodikou vyučovania

krasopisu. A hoci už v prvom a druhom ročníku nachádzame cyklus príspevkov na pokračovanie s názvom *Krátky nástin telesnej výchovy detí* (autor Július Markovič - pravdepodobne lekár), obsah korešponduje viac s medicínskou, resp. zdravotníckou tematikou, ako s telesnou výchovou (tehotenstvo, pôrod, starostlivosť o dojčatá... príznaky chorôb a ich liečenie...atď.).

Podobne druhý (a posledný príspevok venovaný telesnej výchove) A. Ursika *Methodika - Praktické zásady zo skúsenosti - prirodzené prostriedky výchovy telesnej*⁵⁵, má viac charakter zdravej životosprávy ako metodiky telesnej výchovy (*povetrie, potrava, rúcho, príbytok, čistotnosť, pohybovanie... opatrovanie chorého chovanca...duševná výchova...*).

Aký-taký náznak telesnej výchovy, resp. metodiky vyučovania telesnej výchovy nachádzame v článkoch autora J. M. H. Ž. *Zdravoveda v škole a doma*.

V nich - na pozadí zdravotníckej tematiky je akcentovaná dôležitosť školskej telesnej výchovy zaujímavým a nadčasovým spôsobom (viď ukážka): *Školy naše sú v mnohom ohľade opravdovou mučiarňou pre dietky a spôsob výučby naozajstnou otravou...škola naša má dvojakú povinnosť: dušu dieťaťu sošľachtit' a vývin tela napomôcť. Premeškanie jedného alebo druhého sa s cieľom výchovy nesrovnáva. Učitelia však naši, ináč aj pilní svedomití, veľmi často na to zapomínajú a svojej povinnosti zadosť urobiť sa domievajú aj tak, keď síce dietky svoje vyučujú predpísaným predmetom a aj zdarné výsledky preukázat' sú vstave, vývin tela však pritom nielen že nenapomáhajú, ale ho hatia...*⁵⁶.

Týmto úvodom vysvetľuje autor dôležitosť vyučovania a pestovania zdravovedy, a v duchu predchádzajúcich príspevkov rozoberá všetky

54 Ursík A., „Dom a škola“, vol. 6, p. 36, 87, 104.

55 Idem, „Dom a škola“, vol. 8, no. 2-3, p. 59.

56 M. H. Ž., „Dom a škola“, vol. 1, no. 7, p. 204.

prvky, ktoré vplývajú na zdravotný stav žiakov: čistota, povetrie, pohyb, práca. Zároveň poukazuje na to, prečo by mal byť telocvik pravidelnou súčasťou vyučovania: *...neobstojí tedy na tomto mieste mienky, ktorú jeden ináč rozumný starší učiteľ vyslovil, keď sa mu vynaučovanie telocviku na srdce kládlo, že ved' však naše deti si telo pri okopávaní zemiakov atď. dosť pocvičia; neobstojí tá mienka preto, lebo práca je obyčajne len jednostrannou cvičnou tela. Ten úd, ktorý pracuje, sa sili, mohutnie dakedy aj na úkor druhého. Telocvik však má telo svojimi súmernými pohybmi do istého príjemného súzvuku doviest'...telo na priečkach telocvičných dobre poohýbať...⁵⁷.*

V ďalšej časti článku podobným – nadčasovým spôsobom autor upozorňuje na dôležitosť detskej hry - dokonca tanca – ako hry s telocvikom spárenej. Žiaľ o **učebných pomôckach** sa v článku nedočítame, rovnako v príspevku o školskej výstave v Karlíne, kde inak bolo možné nájsť učebné pomôcky takmer na všetky zákonom predpísané učebné predmety.

Vyučovaniu maďarčiny a ručných prác nie je v časopise (v súvislosti s učebnými pomôckami, či vyučovaním ako takým) venovaná žiadna pozornosť.

Záver

Dom a škola – vychovateľský časopis pre rodičov a učiteľov, nám dal možnosť nahliadnuť do histórie a vytvoriť si obraz o stave slovenského školstva v Uhorsku v druhej polovici 19. storočia. Aj keď predmetom nášho záujmu boli najmä **didaktické pomôcky**, vystavované, ponúkané, používané, pripravované, vyrábané, na záver poukážeme na jeden dôležitý fakt, ktorý sa prelína históriou školstva a pedagogiky od najstarších čias po súčasnosť - bez ohľadu na charakter doby

- škola bola, je a bude len taká, akí boli, sú a budú jej učelia.

Mohli by sme o tom viesť krátke či dlhé filozofické úvahy a polemiky, no neurobíme tak, lebo obsah príspevku potvrdzujúceho toto pravidlo je autentickjší, presvedčivejší, pravdivejší. Tu je dôkaz: *Mnohí bratia učelia sú toho domnia, že v takej škole, ktorá nezodpovedá predpisom zákona, nie je dostatočne zaopatrená vyučovacími pomôckami, nedá sa s prospechom účinkovať. Pri chudobe cirkvi a škôl našich týmto nedostatkom ani odpomôcť sa nedá, a nebol by teda pokrok možný... aj ja som spočiatku bol tej mienky, ale teraz som toho presvedčenia, že všetko to sú veci síce dôležité, výučbu veľmi uľahčujúce, ale hlavné je vôľa, usilovnosť, vytrvalosť učiteľova, láska k vede, láska k chovancom a menovite láska ku svojmu národu. Keď tieto krásne cnosti sústredené sú v učiteľovi samom, tie premôžu všetky ťažkosti a prekážky, ktoré mu na postati jeho účinkovania v ceste stáť budú. A že toto je pravda, príkladmi zo života chcem dokázať...navštívil som dve školy...prvá sa zvonku viacej podobala pastierni...chatrná, s malými oblôčkami, pod slamou, planý dojem na mňa učinila...vkročiac dnu...bol som prekvapený ...škola bola čistá, obielená, zametená, pravda tamojším časom nezodpovedajúca, lebo bola pritmavá, prinízka a k tomu vlhká. Ale viac je hodno to, čo vidíte v nej. Ten poriadok a čistota budí v nás úctu...v kúte vidíme jednoduchú skryňu a v nej ako som sa na vlastné oči presvedčil, pekne poukladané všetky **najpotrebnejšie vyučovacie pomôcky**, buď samým učiteľom zostrojené, alebo za nepatrný výdavok nadobudnuté. Bola tam zemeguľa, ale nie kúpená. Tu dedinský tokár vytočil a učiteľ sám poznačil na nej čiastky zeme, mora i znaky k poznaniu zeme potrebné. Neboly tam drahé obrazy, lebo na to nemala škola peňazí, ale byly učiteľom z nasbieraných od detí krajciarikov kúpené obrázkové knižky, ktorých pri vyučovaní potreboval...Nechybela tam ani jedna zo*

57 Idem, „Dom a škola“, vol. 1, no. 8, p. 238.

slovenských knižiek súcich na čítanie pre mládež. Boly na hrbke poukladané pohyblivé písmeny, pekne písané predpisy, v jednej priehradke rozličné kamienky, v druhej pomôcky ku vyučovaniu fyziky... rátaací stroj, ako mi rozprával učiteľ, zhotovil mu za bagatel' dedinský tokár...Na jednej stene visela mapa Uhorska, na druhej Európa. Prizrem sa bližšie a tu vidím že je to ručná práca, dielo tiež samého učiteľa, lebo videl som i jeho podpis...

Vybral som sa v druhú stranu...navštívil som učiteľa...a tu som nenašiel chalupu, ale peknú, dl'a štátneho predpisu postavenú učebňu...vošiel som dnu, že i zdnuká tú peknú stavbu obzriem...tu škola nečistá, nezametená, steny zapadnuté, obloky pobité...z čítacích tabúl a máp po stenách len franforce visely, o dákej skriny tam ani chýru, ani slychu, tabula na dvoje rozštiepená, zo zemegule, ktorá bola na obluku, kus odtrhnuté, za kachľami voľačo visí, pozrem, tu zdrap z mapy Rakúska a Uhorsko celé vyhorené...Povedzte mi, čo si na toto všetko pomyslí nielen učiteľ, ale každý človek a pozorovateľ. Kto je toho príčina?

Dobrý kňaz sa do smrti učí, hovorí príslovie. Toto ale vzťahuje sa i na učiteľa, ba i na každého jednotlivého človeka. Jestli to nezachováme, podobní budeme tej studni, ktorá síce veľa vody v sebe obsahuje, ale že nemá žriedla, konečne jej voda sa vyčerpá a studňa ostane prázdna...alebo ako hovoril môj otec: Kto prijal päť groší a strovil päť groší, nemá nič. Kto tol'ko zabudnul, ako sa naučil, nemá tiež nič!⁵⁸.

No povedzte, dalo sa to vyjadriť lepšie? ■

Mária Miháľechová

Bratislava, Slovakia

majka.mihalechova@gmail.com

Keywords: Slovak education in Austro-Hungarian Monarchy, subjects, teaching/didactic aids

Didactic aids in articles of a magazine „Dom a škola“ (1885-1897)

Abstract

The article focuses on articles in which teaching aids for various subjects were represented in Dom a škola (House and School) magazine which was being published monthly and its chief editor was a teacher and publicist Karol Salva (1849-1913). The state of Slovak education in the Austro - Hungarian Monarchy in the second half of 19th century is also discussed in the article.

Articles in the magazine were divided into several topics - sessions as Introductory and educational, Practical, Biographies, Literary Debates, Pedagogical View, News, Conversations (later Feuilleton) and Short news.

Based upon the content analysis of the magazine, the author appoints which teaching aids had been used by teachers when teaching individual – given by law subjects, how they used them, how they improved them and sometimes produced them.

References about teaching aids used in everyday teaching of individual subjects in an elementary school (in years 1885 - 1897) are most often to be found in articles written by teachers. Those are mainly preparations for teaching or a methodology of teaching of a given subject. This probably results from the fact that the target group of readers was primarily teachers. The article thoroughly deals with each subject individually in the article.

Even though the subject of the author's interest was teaching aids, eventually a very important fact is pointed out which penetrates through the history of education and pedagogy from the latest times until today – school is and will be as its teachers were, are and will be.

Maária Miháľechová, PhD., works at Pedagogical faculty of Comenius University in Bratislava, Slovakia. She focuses on the history of education and pedagogy, her subject of scientific research activities is mainly Slovak educators of the 20th century.